

Александар Палавестра

*Одељење за археологију
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
apalaves@f.bg.ac.rs*

Измишљање традиције: илирска хералдика*

Апстракт: "Илирска хералдика", као феномен измишљене традиције, обухвата рукописне зборнике грбова – грбовнике, који су се појавили у Приморју, Италији, Шпанији и Аустрији крајем XVI и почетком XVII века. Ти грбовници садрже српске и друге јужнословенске владарске, земаљске и породичне грбове. Илирска хералдика је у вези с личним и политичким амбицијама шпанског адмирала дон Педра Охмучевића Гргурића, али и с историјским конструкцијама које су у XVI и XVII веку доказивале јединство Илира и Словена и откривале наводно словенско порекло славних личности антике. Као основ за измишљену традицију илирске хералдике искоришћен је и епски наратив о моћном Душановом царству, српским велможама, јунацима, слави и богатству некадашњег словенског света. Грбови из илирских грбовника касније су често прецртавани и прештамповани, те су били од изузетног значаја за формирање националне и државне симболике јужнословенских народа.

Кључне речи: измишљена традиција, илирска хералдика, грбовници, средњовековно наслеђе, национална митологија.

Илирска хералдика, као феномен измишљене традиције, израз је ширег политичког програма изниклог из узбурканих времена и разуђених војних, верских и државних циљева и тежњи на Средоземљу и Балкану у XVI и XVII веку. Појам *илирска хералдика* обухвата рукописне зборнике грбова - грбовника, који су се појавили у Приморју, Италији, Шпанији и Аустрији крајем XVI и почетком XVII века. Ти грбовници садрже српске и друге јужнословенске владарске, земаљске и породичне грбове. Аутентичност, хералдички извори и порекло ових грбовника веома су сложени проблеми, који задиру у средњовековно хералдичко наслеђе Срба и откривају густ преплет политичких околности XVI и XVII века, укључују-

* Чланак је резултат рада на пројекту Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије: "Интеркултурна комуникација у палеобалканским друштвима" (бр. 147040).

ћи и својеврсно измишљање традиције, па и директно фалсификовање докумената и наводних историјских извора (Соловјев 1933, 1954; Палавестра 2006).

Конструисане традиције већином имају за циљ да успоставе пожељан, (најчешће измишљен или преувеличан) континуитет с прошлошћу како би се на тај начин успоставио легитимитет одређене личне или колективне претензије (Hobsbom 2002, 5-7). Није случајно да је хералдика, уз сву своју шароликост, атрактивност, помпу, церемонијал, правила, средњовековну древност и наводну аристократску ексклузивност, једно од омиљених поља измишљања традиција. Историје националних симбола, обележја и церемонија пружају обиље добро документованих случајева конструисаних, трансформисаних или синкретички преузетих туђих традиција (Morgan 2002, 133-137; Kanadin 2002, 149-240).

У XVI и XVII веку, у процесу формирања и преиспитивања националних идентитета, код многих европских народа било је присутно својеврсно измишљање традиције. У Шведској је 1554. католички надбискуп Јоханес Магнус написао обимну историју Гота у којој је лозу шведских краљева протегаво уназад 143 генерације, све до Нојевог унука. Надмашив га је сународник, Олаус Рудбек, полихистор, који је крајем XVII века доказивао да је баш Шведска некада била права Атлантида, где су откривена многа цивилизацијска достигнућа, а да су преци првих Швеђана били потомци Јафета, Нојевог сина (Рајић 2007). Шведски антиквар Јохан Буре (1568-1652), с титулом "Краљевски антиквар" добио је чак од краља Густава Адолфа II прецизан задатак да се "постара да његов рад глорификује отаџбину" (Malina and Vašiček 1990, 25). Интересовање за националну прошлост и њене материјалне остатке није мимоишло ни друге европске народе. У Француској су древни (углавном римски) остаци приписивани средњовековним владарима и јунацима као што су били Карло Велики или Ролан, а у XVIII веку пробудило се занимање за Келте. У Немачкој је било слично, с тим што су готово сви остаци прошлости били сматрани германским, а основу за интерпретацију налаза пружала је Тацитова *Германија*. Сличан пут следили су и други, рецимо Мађари, па и словенски народи (Trigger 1989, 49-51).

Последње деценије XVI века пробудиле су у хришћанској Европи, прерано и неоправдано, наде у потпуни слом Османског Царства и обнављање хришћанске Европе. У овим новим "крсташким" плановима Римске курије, Аустрије и Шпаније, поробљени народи Балкана имали су важну улогу, пошто се рачунало с њиховом способношћу да изнутра, устанцима, разоре Турску. С једне стране, Римска курија је подстицала ослободилачке покрете на Балкану, обећавала помоћ и утицала на католичке владаре, највише на Хабсбурговце, да помогну, војно и новчано, сваки устанак против Турске. У време растућег протестантизма и још

увек јаког Османског Царства, Римској курији је била добродошла идеја о словенском јединству и јаком фронту против Турске, у коме би, осим побуњених балканских народа, учествовале и Пољска и Русија. У таквим околностима, међу ученијим људима – углавном свештеним лицима – Далмације, Дубровника и Боке Которске, почео се развијати духовни и политички *словински* покрет. Иако настао у духовном крилу католичке цркве, словински покрет је своју историјску основу нашао у српској и босанској средњовековној државности, нарочито у моћном Душановом царству и епископској традицији о српским велможама, јунацима, слави и богатству некадашњег словенског света (Томић 1903; Радонић 1950; Самарџић 1993, 117-424).

Углавном искрено прожете "словинским" родољубљем, појавиле су се историјске конструкције које су доказивале јединство Илира и Словена, откривале наводно словенско порекло славних личности, или једноставно говориле о изгубљеном сјају и величини словенског краљевства, које би се могло поново обновити. Хварски доминикански свештеник Винко Прибојевић је још 1525. писао о томе да су Словени потомци Нојевог сина и да су многе античке личности Балкана заправо били Словени (Александар Велики, многи римски цареви, Јустинијан, св. Јероним итд.) (Вапас 1991, 15). Мљетски свештеник Мавро Орбин објавио је 1601. у Пезару монументалну књигу *Краљевство Словена*, уз подстрек и финансијску подршку прогнаног дубровачког патриција Марина Бобаљевића који је пред крај живота, у туђини, био склон да издашно помаже пројекте што су величали дубровачку и словенску прошлост (Пантић 1968, XXXVII-XLVII). Орбин пише да су Словени потомци Јафета, Нојевог сина (као и касније Рудбек за Швеђане), да су некад насељавали читаву Евроазију, те да су од њих настали готово сви познати народи (Орбин 1968, CXXXIX-CLII; Orbinii 1985). Ово популарно дело, препуно мешавине историјских података, традиције, али и родољубиве фантазије, било је значајно и за развој јужнословенске хералдике пошто је било илустровано грбовима прецртаним из илирских грбовника. Како се погрешно сматрало да су цели централни и западни Балкан некада насељавали Илири, понекад је име тог палеобалканског народа служило као скупни синоним за све јужнословенске и друге балканске народе. Отуда је потекао и назив "илирска" хералдика. Аутори историјских дела тог времена као Јаков Лукаревић, Мавро Орбин или Иван Томко Мрнавић (који се издавао за потомка Мрњавчевића), мешали су жеље и стварност, традицију и историју, политичке и личне циљеве, прорачунатост и родољубиву занесеност у јединствени амалгам *словинских* идеја XVI и XVII века (Радојчић 1940).

Од Орбина су историјске конструкције преузимали многи потоњи историчари, између осталог и српска национал-романтичарска историо-

графија XIX века, а отуд су многи национални митови и измаштане традиције, које је српска критичка историографија одбацила, ипак прешли у новоромантичарске псеудоисторијске конструкте позног XX века (Радојчић 1950; Самарцић 1968; Радић 2005). О жилавости оваквих националних митова сведочи податак да је, колико 2008, на годишњем скупу "Српског археолошког друштва" Ђорђе Јанковић наводно утврдио да је Јустинијан био Словен, позивајући се на давно раскринкане фалсификате из XVII века (Јанковић 2008, 86-87; Радојчић 1940)!

Илирска хералдика у тесној је вези са личним и политичким амбицијама шпанског адмирала дон Педра Охмучевића Гргурића, пореклом из Сланог код Дубровника. Историјат породице Охмучевић, због тога, један је од кључева за разрешење илирске хералдике. То су наслућивали још Вид Вулетић Вукасовић, Фрањо Рачки, Тиро Трухелка и Стојан Новаковић (Вулетић-Вукасовић 1904, 367-374; Раčki 1880; Трухелка 1889, 86-91; Новаковић, 1982: 293-434), али је чувени византолог и историчар права Александар Соловјев, у својим радовима, расплео највећи део ове загонетке (Соловјев 1933; 1954; 2000,120-174, 190-262; Палавестра 2000,175-189, 263-272; 2006). Илирска хералдика, међутим, део је опсежнијег и сложенијег пројекта него што је истицање једне породице.

Почеци илирске хералдике везују се за Петра Охмучевића Гргурића из околине Сланог код Дубровника. Петар, или дон Педро, син Ивеле, поморца и трговца житом, прославио се у шпанској морнарици, нарочито после битке код Лепанта 1571. и уздигао до ранга адмирала. Напуљ, где је служио у шпанској флоти, био је центар подстицања *словинских* идеја и ослободилачких покрета на Балкану. Дон Педро је, међутим, имао један нерешен проблем. Његово сумњиво племство нису признавали ни у Дубровнику, а немоли охоли шпански племићи и вице краљ у Напуљу. Генеаложке конструкције Петра Ивелиног Гргурића Охмучевића увукле су у читаву причу и историјског ћесара Рељу из XIV века, као тобожњег адмираловог претка. Реља (Хреља) је био Душанов велможа и умро је без потомака, као монах, у манастиру Рила у Бугарској 1342. године. До XVI века већ је прерастао у епску фигуру из народних песама (Реља Крилатица, Реља од Костура, тј. од Касторије) (Соловјев 1933; Динић 1966, 95-118; Ђирковић 1982: 473-474). У сваком случају, дон Педро је врло слободно користио историјске податке и народну традицију како би улепшао своју породичну историју. Историјски извори о породици Охмучевић сасвим су контрадикторни, често и намерно замагљени различитим генеаложским конструкцијама (Miniati 1663; Gelcich 1889).

Као шпанском адмиралу, дон Педру је било веома стало да покаже своје старо и разгранато отмено племенито порекло. Осам *quartieri* (4 прадеде и 4 прабабе) племства, и то чисто католичког, било је, уосталом,

услов за улазак у неки од великих шпанских витешких редова, што је била дон Педрова жеља. Пошто није могао да прибави аутентичне доказе, Охмучевић је Шпанце почео да снабдева прво усменим сведочанствима о свом племенитом пореклу, а затим фиктивним родословима и документима. У деветој деценији XVI века дон Педро је прикупио већи број повеља, родослова, грбова и 1594. од Краљевског савета у Напуљу коначно добио декрет о свом племству и потврду лажних повеља. Године 1595, ако не и раније, појавио се – као круна Охмучевићевих доказа – грбовник са преко 150 грбова који доказују славу и моћ некадашњег Душановог царства, али и старо и племенито порекло дон Педра, његових рођака и предака (Соловјев 1933: 82-87). Оригинал овог грбовника данас је изгубљен, а сматра се да је могао настати још 1590, а у сваком случају најкасније 1595, када се појављује за сада најстарији датиран препис грбовника, познат као *Грбовник Коренића Неорића* (Ванас 1991).

Познато је преко двадесет различитих копија, данас изгубљеног "оригинала", односно протографа Охмучевићевог грбовника. Пажљивом анализом различитих преписа могу се утврдити њихови међусобни "родбински" односи, апсолутна и релативна хронологија сачуваних грбовника, па чак и мотиви настанка појединих преписа. Сви ти детаљи указују на то да су данас познати грбовници преписивани и прецртавани, не само један с другога, већ и са једног или више старијих, данас изгубљених, зборника. Могуће је, на основу потоњих преписа, реконструисати структуру и детаљан садржај, данас изгубљеног Охмучевићевог "оригинала" (Соловјев 1954; Палавестра 2006).

Насловна страна грбовника је програмског карактера и језгровито изражава суштину читаве измишљене хералдичко-генеалогичке конструкције. Текст је двојезичан, на латинском и "илирском" тј. "словинском" (ћириличним писмом) и отприлике гласи: "Родослов узвишених и светих отаца и властитих грбова земаља и светлих племена Царства илирскога које сакупи и потом састави помно, с великом пажњом, Станисав Рубчић, бан цимерја цара Стефана Немањића. На славу царског и краљевског величанства и остале господе поглавица, банова, војвода, жупана, кнежева, катунара, витезова, властеле и племића свих земаља илирских (...). Ово је сложено и преведено из једне веома старе књиге, која се налази међу старим књигама библиотеке манастира Свете Горе, славног и дивнога реда Базилија."

Према томе, аутор грбовника је тобоже Станисав Рубчић, бан цимерја цара Душана (титула измишљена по угледу на главне херолде: *rex insigniarum, king of arms* итд.), а књига је преведена с "илирског" оригинала који је нађен на Светој Гори у манастиру (мистериозног) реда светог Василија. Састављачу Охмучевићевог грбовника, између осталог, као образац послужили су тадашњи европски зборници грбова, првенствено

Wappenbuchlein Виргила Солиса (Virgil Solis) из 1555. године (Solis 1882). Уводни текст Охмучевићевог грбовника, по структури и формулацијама, неодољиво подсећа на онај са насловне стране Солисовог зборника (Соловјев 1933, 100).

Потом се нижу, такође веома промишљено изабране, слике заштитника и светаца: св. Јероним и лав, св. Стефан и цар Илирије, Богородица (у полумесецу), и Папа Гргур Велики "патрон Босне". Свети Јероним, преводилац Библије на латински, био је пореклом из Далмације и као такав изузетно погодан као "заштитник Илирије" (Badurina 1985, 298). Осим тога и сами Охмучевићи сматрали су га за свог заштитника. У цркви Св. Јеронима у Сланом налази се гробница Охмучевића, с породичним грбом (наводно из 1463) (Gelcich 1889, 50-51). Св. Стефан се појављује у грбовнику као заштитник српских и босанских краљева који су сви уз круну "узимали" његово име. Свети Стефан био је заштитник династије Немањића и његов култ је, још од Немањиног времена, у Србији имао снажну идеолошко-политичку улогу (Марјановић-Душанић 1997, 43-141; Ћоровић-Љубинковић 1961). Краљ/цар који клечи пред свецем, с обзиром на општу идеологију грбовника, највероватније је Стефан (Душан) Немањић. Богородица с Христом у наручју представљена је у полумесецу што је врло карактеристична иконографија. У Западној цркви од XV века, а нарочито у бароку, често је приказивање Богородице с круном од звезда, како стоји у полумесецу, међу облацима. Ова иконографска схема симболише безгрешно зачеће, а ослања се на опис жене из *Откровења Јовановог* (12,1): "жена обучена у сунце, и мјесец под ногама њезинијем, и на глави њезиној вијенац од дванаест звијезда" (Badurina 1985, 144-145). С тим у вези могло би се претпоставити да је знаменити грб Илирије у илирским грбовницима (у црвеном сребрним нагоре окренути полумесец и сребрна звезда) само хералдички редукована иконографска схема Богородице с Христом у полумесецу са звездом. Папа Гргур Велики појављује се на новцу босанског краља Стефана Томашевића, док се на новцу претходних босанских краљева Твртка II и Стефана Томаша појављује један други Гргур – св. Григорије Богослов (Badurina 1985, 247).

Иза ових заштитника нижу се грбови у строго хијерархизованом поретку: грб цара Стефана Немањића, који је заправо композитни грб "илирских" земаља: Македоније, Босне, Далмације, Хрватске, Славоније, Бугарске, Србије, Рашке, Приморја и Хума; у средини је грб Немањића – двоглави орао, а испод њега грб Котроманића. Око штита је ланац орденна св. Стефана. Орденска колајна витешког реда св. Стефана добар је пример одјека давнашњих средњовековних трагова, набујалих у конструисаној традицији XVI и XVII века. Иако је највероватније део фиктивног репертоара илирске хералдике, витешки ред цара Душана "Стуб св. Стефана" спомиње Јаков Лукаревић у својој *Историји Дубровника*

почетком XVII века, што је податак који би временски могао да кореспондира са илирском хералдиком (Ћирковић 1968, 274-275). С друге стране има индиција да су у средњовековној Србији заиста постојали вишестепени редови. Сима Ћирковић упућује на веома занимљив средњовековни натпис на надгробном споменику Ђураша Вранчића, где се наводи да је покојник био "у цара Стјепана трети витез" (Ћирковић 1968, 274-275).

После грба цара Душана следе земаљски грбови: Македоније, Илирије, Босне, Далмације, Хрватске, Славоније, Бугарске, Србије, Рашке, Приморја и Хума, а иза тога династички и породични грбови. На првом месту међу њима су су, наравно, владарске династије и истакнуте властелоске породице. Ту су краљевске породице (Немањићи, Мрњавчевићи, Твртковићи, Котроманићи), као и великашке породице чија су имена у XVI и XVII веку била запамћена и позната (Хребелјановићи, Бранковићи, Црнојевићи, Балшићи, Косаче). Охмучевићев грб је на истакнутом месту, одмах после највећег племства, а у грбовницима су на угледним местима и грбови Охмучевићевих рођака и предака (судећи по сачуваним фиктивним родословима и провереним историјским подацима, чак 19 породица из грбовника). У овај број нису ушле породице у које су се удавале девојке из породице Охмучевића-Гргурића. Те породице су сигурно такође заступљене у грбовнику, али су нам данас непознате. Тасовчићи су, на пример, једна од њих, али за њихову породичну везу с Охмучевићима-Гргурићима зна се случајно, захваљујући слави адмирала Стефана и Ђорђа Долисти Тасовчића, дон Педрових сестрића (Соловјев 1933, 99; Палавестра 2006, 41-48).

О породицама из грбовника писао је Срђан Рудић. Он је класификовао породице у неколико група. Највећу групу представља босанско и хумско племство: Котроманићи, Твртковићи, Јабланићи, Косаче, Хрвојевићи. Породице које се везује за Србију (осим јунака народних песама) су: Бранковићи, Војновићи, Жупановићи, Мрњавчевићи, Немањићи, Хребелјановићи. Из Зете: Балшићи, Црнојевићи. Арбанашких породица и оних из Дубровника је веома мало. У грбовнику су и грбови влашких братстава, катуна и породица, углавном из Херцеговине. У легендарно племство, познато из народне епске традиције, сврстане су породице чији је историјски идентитет сумњив или непостојећи: Гојковићи, Дебељићи, Деновићи, Јакшићи, Југовићи, Кобилићи, Косовићи, Мусјевићи, Облачићи, Сестричићи, Ситничанићи, Свилојевићи и Жељеговићи (Рудић 2006, 243-259).

Сима Ћирковић закључује како је код историјских породица из грбовника памћење понегде изненађујуће дуго и тачно: "Династије, великашке породице и давно изумрле властелоске породице биле су ту да обезбеде ауторитет и нобилитет оном ужем кругу у коме су били актуелни корисници грбовника или њихови ближи преци. Састављач је свакако припа-

дао католичкој средини, добро је познавао традиције босанског племства, док је о старијој историји јужнословенских држава имао нејасне и непотпуне представе" (Ћирковић 1982, 477-478).

Садржај грбовника је необичан, али савршено одражава сву испреплетаност индивидуалних и породичних мотива Охмучевића са политичким и духовним тенденцијама словинског покрета. Избор заступљених породица говори доста о мотивима, историјском и духовном окружењу, као и о времену настанка илирске хералдике (Соловјев 1933; Рудић 2006). Данас, после открића већег броја грбовника, јасно је да су грбовници преписивани и за потребе других породица, и да су иза читавог пројекта илирске хералдике стајали слични интереси више родова уједињених у шири политички контекст "словинског", односно "илирског" покрета с краја XVI и почетка XVII века (Пантић 1968; Самарцић 1968). Наиме, дон Педро није био усамљен у својим великим плановима. Неке од породица из његовог грбовника биле су добро познате у "словинским" круговима, с обе стране Јадрана, а поједини Охмучевићеви рођаци, чији су грбови истакнути у грбовнику (као Тасовчићи и Љубибратићи) били су живо укључени у припреме балканског устанка против Турака и обнову идеје "словинског" краљевства. Није искључено да су се Охмучевићи, као и друге породице из круга њихових духовних и политичких истомишљеника, надали добитку поседа на Балкану (Gelicich 1889, 9-40, Вулетић Вукасовић 1891, 1904; Radimsky 1891; Руварац 1890). Угледно место и високи положај у војсци која се спремала да ослободи поробљени Балкан, само су оснаживали такве претензије. Овакве смеле и амбициозне снове сигурно су имали и Охмучевићеви сестрићи Ђорђе и Стефан Долисти Тасовчић, шпански поморски капетани, витезови тосканских и шпанских витешких редова, али и стожери словинског политичког покрета у Напуљу, или калуђер Дамњан Љубибратић, повереник српског Патријарха Јована и личност за везу са напуљским завереницима (Томић 1903: 82, 86-89, 123, 140; Соловјев 1933: 105-107; Палавестра 2006, 41-48). С доста основа може се претпоставити да су се сличној улози, а сигурно и добитку, надали и други, чија су презимена и грбови у грбовницима, а имена и делања сада заборављена.

Неки од грбовника преписивани су доцније за потребе млађих грана породице Охмучевић (као *Фојнички*), али већина других настала је да би прославила какав други род, или као резултат одређене политичке пропаганде (Solovjev 1954; Палавестра 2006; Lovrenović 2004). Откриће већег броја илирских грбовника показало је да су хералдички зборници преписивани и прилагођавани баш за потребе других породица. Већ 1595. направљен је *Коренић-Неорићев грбовник*, који је сачињен или направљен за породицу Коренић Неорић Јеринић (Ванас 1991). *Тасовчићев* недовршени грбовник цртан је највероватније за једног од дон Педрових

сестрића (можда за Стефана Тасовчића) (Палавестра 2006, 41-48). *Палинићев* скромни грбовник писан је за породицу Војковић Палинић (Traljić 1954). И за Миљеновиће је преправљан један од раних хералдичких зборника – *Лондонски грбовник* (Палавестра 1996, 96-108; Goodall 1995, 255-310). Вукославићи су успели да накнадно угурају свој грб у *Коренић-Неорићев грбовник*, а за њих је направљен и посебан, *Вукославићев* или *Борелијев грбовник* (Solovjev 1954; Матковски 1970; Ацовић 2008, 218, 325). Понекад је грбовник састављан за једну породицу, да би књига потом прешла у друге руке (Solovjev 1954, 127-128). Крајем XVI и почетком XVII века праве се преписи: *Београдски II*, можда за породицу Михајловић (Miheilovich), *Оловски*, *Берлински* и неки други хералдички зборници (Палавестра 2006). *Скоројевићев* или *Бечки грбовник* писан је 1633. очигледно за породицу Скоројевић, па је чак уместо уобичајене слике на којој св. Стефан даје барјак цару Илирије, представљен св. Василије како предаје заставу неком Стефану Скоровоју, тобожњем претку Марка Скоројевића (Палавестра 2006, 56-57).

Поређење илирских грбовника с аутентичним археолошким, сфрагистичким и нумизматичким средњовековним изворима показује да ови зборници садрже доста аутентичних хералдичких елемената. Ипак, многи грбови у њима су у потпуности, или бар делимично, измишљени. Могло би се закључити да је аутор Охмучевићевог грбовника знао доста аутентичних грбова, а да је оно што му је недостајало измишљао, допуњавао и мењао према сопственом нахођењу. Извори илирске хералдике су једно од најзанимљивијих и најслојевитијих питања наше науке о грбовима пошто показују сложену генезу измишљене традиције и њене идеолошке, политичке, али и индивидуалне корене и мотиве. Као извор грађе за грбове послужиле су и многе, тада актуелне, књиге као што је *Космографија* Себастијана Минстера из 1544. Састављач грбовника се трудио да старински стилизује грбове, да би личили на оне из XIV века. То је очито у *Коренић-Неорићевом*, *Лондонском*, *Тасовчићевом* и другим раним илирским грбовницима. По хералдичком садржају, већина грбова ипак не одговара средњем веку Босне и Србије, већ развијеној западноевропској хералдици XVI века (Соловјев 1933, 100-103; Палавестра 2006, 70-80).

Неки кључни елементи јужнословенске хералдике вероватно су били познати у образованим приморским круговима у XVI веку, као рецимо двоглави орао – хералдички знак династије Немањића, па су тако ушли у Охмучевићев грбовник. Стиче се утисак, међутим, да неки битан извор илирске хералдике и даље измиче истраживачима (Ћирковић 1982, 473). Анализа оних грбова из илирских грбовника – за које постоје аутентични археолошки, сфрагистички и хералдички подаци из XIV, XV па и XVI века – понекад даје запањујуће резултате. Упоређење илирских грбова с аутентичном грађом речито казује да је састављач грбовника био добар

познавалац средњовековне српске и босанске сфрагистике и хералдике, или пак да му је био доступан неки извор (списак племства, грбовник) где је била прикупљена средњовековна хералдичка грађа. Грб Немањића са двоглавим орлом, рецимо, осведочен је у средњовековним изворима (Спасић и др. 1991, 47-51). Крст с оцилима, који је постао чувен захваљујући илирској хералдици, добро је познат из позне византијске традиције, али се јавља и у средњовековној Србији, на дечанском полијелеју и новцу деспота Стефана, додуше – строго хералдички гледано – не као грб (Соловјев 2000, 33-54; Палавестра 2000: 98-105). Грб Твртковића из грбовника у потпуности је идентичан оном пронађеном на Твртковом плашту приликом археолошких ископавања (Andelić 1962, 165-171). Грбови Хребелјановића, Бранковића, Црнојевића, Косача, Балшића, Хрвојевића, Јабланића потврђени су (неки у целости, а неки само делимично) аутентичним хералдичким, археолошким, сфрагистичким и нумизматичким изворима (Спасић и др. 1991). Изненађујућа је женска фигура у челенци грба Мрњавчевића у илирским грбовницима, пошто се на новцу и печату краља Вукашина из XIV века заиста јавља женска глава или фигура у челенци изнад кациге (Спасић и др. 1991, 89-92). Известан део српске и босанске средњовековне хералдичке грађе могао је доспети до састављача грбовника и преко западних извора (портолана и грбовника). У грбовницима Улриха Рихентала и Конрада Гриненберга из XV века забележен је одређени број грбова јужнословенских средњовековних владара и властеле, као рецимо, грб деспота Стефана (Соловјев 2000, 55; Палавестра 2000, 106-107).

Добар део грбова у илирској хералдици, на основу расположиве грађе ипак се не може везати за аутентичну средњовековну традицију, већ је највероватније потпуно измишљен. Многа знамења исувише личе на вежбе из хералдике, где се хералдичке ординарије (шеврони, траке, бордуре, итд.) комбинују с уобичајеним репертоаром фигура (лавови, орлови, итд.). Неки су грбови састављани као *речити грбови* (*canting arm*), где је име породица илустровано садржајем грба: главе у грбу Главића, крила у грбу Шестокриловића, соко код Соколовића, итд.

Илирски грбовници, још од XVII века па до данас, упркос сумњивој аутентичности, сматрани су важним генеалогским и хералдичким документима, чиме се традиција измишљена крајем XVI века настављала, мењала и прилагођавала новим потребама и условима. Многе породице, не само оне које су наручивале грбовнике, позивале су се на податке из илирских хералдичких зборника када су потраживале своја истинска, или чешће тобожња, древна наследна права, титуле и феуде. Породице које су добијале аустријско или угарско племство по правилу су добијале грбове из репертоара илирске хералдике. У неким случајевима позивање на илирску хералдику било је засновано на истинским везама са породи-

цама у грбовнику. Наравно, било је много више сумњивих претензија које су се темељиле на породичним предањима или само на сличности презимена с породицама у грбовницима. Бојничкић, Хејер, Дуишин и Поповић, у својим прегледима племићких породица Хрватске, Далмације и Војводине наводе бројне примере породица којима је признато племство, а чији су грбови том приликом преузети из илирске хералдике (Traljić 1954, 184-185; Војничкић 1899; Heyer v. Rosenfeld 1873; Duišin 1938, 1939; Дуишин 1940; Дуишин и Поповић 1940, 111-137).

Грбови из илирских грбовника прецртани су и прештамповани у књигама важним за национални идентитет јужнословенских народа, као што је већ поменуто Орбиново *Краљевство Словена*. За проучавање феномена измишљене традиције посебно су занимљиве две штампане књиге с јужнословенским грбовима, пошто су у њима - на основу исте хералдичке грађе - конструисана два сасвим различита национална програма. Једна од тих књига је *Стематологија или нацрт, опис и обнова илирских грбова* Павла Ритера Витезовића, која је објављена у Бечу 1701. године. Витезовић је био полихистор и уметник, па је у *Стематологији* својеручно израдио бакрорезе 56 грбова различитих словенских и "илирских" земаља, укључујући и царство Немањића, а сваки грб пропратио је прикладним стиховима на латинском језику. Ограничио се искључиво на територијалне грбове, а како их све није могао наћи у илирским грбовницима користио је и друге хералдичке зборнике и изворе различите поузданости, док је нека знамења и сам измишљао. Иза Витезовићеве *Стематологије* међутим, није стајала идеја о обнови "Илирског" Душановог царства, као код Охмучевића крајем XVI века. Напротив, Витезовићу је био циљ да покаже да су сви Словени заправо Хрвати, те да би, под патронатом аустријског цара Леополда, требало обновити велико "Хрватско царство". Витезовићев панкroatистички политички програм изложен је у његовој књизи *Обновљена Хрватска (Croatia rediviva)* из 1700. а већ наредне године појавила се његова *Стематологија*, као хералдички одраз истих идеолошких стремљења (Вапас 1991:17-19).

Други штампани грбовник је *Стематологија, изображеније оружјај илирских* Христифора Жефаровића, која је објављена 1741. године. То је, заправо, прецртана и допуњена Витезовићева *Стематологија*, преведена на српски. Бакрорезе је израдио бечки гравер Тома Месмер, а Жефаровић је *Стематологију* посветио патријарху Арсенију IV Јовановићу Шакабенти. Жефаровић и патријарх Арсеније IV искористили су Витезовићев предлог да промовишу сасвим другачији верски, национални и политички програм. После Друге сеобе Срба 1739. патријарх Арсеније IV покушао је да осигура примену царских Привилегија додељених Србима, а између осталог је потраживао да се његова патријарашка јурисдикција, осим територије Карловачке митрополије, прошири, на чи-

таву Србију, Македонију, Далмацију, Босну, Хрватску и друге земље где има јужнословенског народа православне вере (Давидов 1972, 6-9). Жефаровић у посвети патријарху Арсенију IV, на почетку *Стематографије*, недвосмислено вели: "И ето крајњи разлог мога дела је/ Да су предели у њој Илирија цела,/ А ти њен патријарх по наследном праву"(Давидов 1972, 10). Да би појачао национално-идеолошки тон своје *Стематографије*, Жефаровић у њој, осим грбова, објављује и двадесет девет портрета српских светитеља и владара, портрет Арсенија IV, као и пригодне програмске стихове. Посебно је карактеристичан портрет цара Душана, који на коњу тријумфално језди по небесима газећи Турке. Жефаровић је око победоносног цара приказао и венац "илирских" земаљских грбова. Тако је хералдичка традиција, добрим делом измишљена и конструисана у илирским грбовницима, у Жефаровићевој *Стематографији* добила ново идеолошко значење: потврду наследних права српских црквених поглавара, која сежу још од Немањића.

Сви грбови у Жефаровићевој *Стематографији* истоветни су као и код Витезовића, осим грба Рашке, где у плавом штиту сребрни орао држи три сребрне потковице: једну у кљууну, а две у канцама. Ово је заправо комбинација грбова Старог Влаха (орао) и Рашке (потковице). У *Стематографији* се, између осталих, као и код Витезовића појављује и вепрова глава пробијена стрелом као грб Трибалије (Шумадије) која као једно од знамења Србијеа има корене у немачким грбовницима XV века, а зачудо је нема у илирској хералдици (Палавестра 2000, 106-107; Ацовић 2008, 245-250).

Жефаровићева *Стематографија* имала је огроман утицај на национални, духовни и политички покрет Срба у Угарској у другој половини XVIII века и почетком XIX века, па су је чак аустријске власти и забраниле, под претњом смртне казне, између осталог и због тога што су грбови и ликови светитеља из Жефаровићеве *Стематографије* били предлог за хералдичка знамења и заставе српских устаника 1804 (Давидов 1972,12). Заиста, из *Стематографије* су прецртавани грбови за прве устаничке барјаке и печате младе српске државе, а вепрова глава Трибалије, односно Шумадије, била је посебно омиљена. Хералдика је у Првом српском устанку следила оне исте идеолошке обрасце историјског континуитета са средњовековном Србијом Немањића, конструисане још у илирској хералдици. Нешто опрезније је тај пут следио и кнез Милош у обновљеној младој српској држави, у којој су државна знамења - заснована на традицијама илирске хералдике – коначно и званично санкционисана (Самарцић 1983; Ацовић 2008, 564-596). Нема сумње да су основни елементи државне хералдике Србије из 1835, 1838, 1882, Краљевине СХС и Краљевине Југославије из 1919. и 1922, Савезне Републике Југославије из 1993, и Републике Србије из 2002. (двоглави орао, крст са

оцилима, или хрватска шаховница,) аутентично хералдичко наслеђе средњег века (Ацовић 2008, 527-632). С друге стране, њихово хералдичко уобличавање, па и многи додатни елементи (рецимо илирски полумесяц и звезда), дугују много управо историјским конструкцијама илирских грбовника. Иако су јужнословенски национални симболи и грбови добрим делом засновани на аутентичној средњовековној хералдичкој грађи, идеолошки оквири њихове интерпретације и слојеви измишљене традиције мењали су се од XVI века до данас: од дон Педрових смелих личних и политичких амбиција, преко различитих идеолошких програма Витезовића, Жефаровића, патријарха Арсенија IV, Карађорђа, кнеза Милоша, па све до модерних политичких конструката.

Литература

- Anđelić, P. 1962. Grbovi bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokog. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. XVII: 165-171.
- Ацовић, Д. 2008. *Хералдика у Срби*. Београд: Завод за уџбенике.
- Badurina, A. (ur.) 1985. *Leksikon ikonografije, liturgike, i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost.
- Banaš, I. 1991. *Grbovi biljezi identiteta*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Војничіћ, I. 1899. *Der Adel von Kroatien und Slavonien, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. Nürnberg: Bauer und Raspe
- Вулетић-Вукасовић, В. 1891. Стари нацрт смучке жупе усред краљ. Босне. *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* III-3: 274-280.
- Вулетић-Вукасовић, В. 1904. Родословје породице Охмућевића, племените господе босанске. *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини* XVI-3: 367-374.
- Gelcich, G. 1889. *I conti di Tuhelj. Contributo alla Storia della Marina Dalmata*. Ragusa (Dubrovnik): Direzione dell' I. R. Scuola nautica.
- Goodall, J. 1995. An Illyrian Armorial in the Society's collection. *The Antiquaries journal* 75: 255-310.
- Динић, М. 1966. Реља Охмућевић – историја и предање. *Зборник радова Византолошког института* IX: 109-117.
- Duišin, V. 1938. *Zbornik Plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini* I. Zagreb: Heraldčki zavod.
- Duišin, V. 1939. *Zbornik Plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini* II. Zagreb: Heraldčki zavod.
- Давидов, Д. 1972. "Предговор". У *Х. Жефаровић и Т. Месмер, Стематографија. Изображенје оружјџ илирских*, ур. Д. Давидов, 5-31. Нови Сад: Галерија Матице српске.
- Дуишин, В. 1940. "Племићке породице II". У *Војводина* II, ур. Д. Ј. Поповић, 156-163. Нови Сад: Историјско друштво у Новом Саду.
- Дуишин, В. и Д. Поповић 1940. "Племићке породице I". У *Војводина* II, ур. Д. Ј. Поповић 138-154. Нови Сад: Историјско друштво у Новом Саду.

- Јанковић, Ђ. 2008. Археолошко вредновање писаних извора на примеру Vita Iustiniani. *Српско археолошко друштво, XXX годишњи скуп и прослава 125 година постојања: програм, извештаји, информације и апстракти*. Београд: Српско археолошко друштво.
- Kanadin, D. 2002. "Kontekst, izvođenje i značenje rituala: britanska monarhija i "Izmišljene tradicije", c. 1820-1977". U *Izmišljanje tradicije*, ur. E. Hobsbom i T. Rejndžer, 149-240. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lovrenović, D. 2004. Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovekovlje, *Bosna Franciscana* XII/21: 172-202.
- Malina, J. and Z. Vašiček, 1990. *Archaeology yesterday and today*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Марјановић-Душанић, С. 1997. *Владарска идеологија Немањића*. Београд: Српска књижевна задруга, Свети архјерески синод Српске православне цркве и Слио.
- Матковски, А. 1970. *Грбовите на Македонија*. Скопје: Мисла.
- Miniati, L. 1663. *Breve discorso genealogico, Le glorie cadute etc.*, Venezia.
- Morgan, P. 2002. "Od smrti do lepog pogleda: lov na velšku prošlost u doba romantizma". U *Izmišljanje tradicije*, ur. E. Hobsbom i T. Rejndžer, 65-148. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Новаковић, С. 1982. "Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности". У *Историја и традиција*, ур. С. Ћирковић, 293-434. Београд: Српска књижевна задруга.
- Орбин, М. 1968. *Краљевство Словена*. Ур. Ф. Баришић, Р. Самарцић и С. Ћирковић. Београд: Српска књижевна задруга.
- Orbinii, M. 1985. *Il regno degli Slavi*. Eds. S. Ćirković and P. Rehder. München.
- Палавестра А. 1996. Лондонски грбовник и илирска хералдика. *Даница*: 96-108.
- Палавестра, А. 2000. "Коментари". У А. Соловјев, *Историја српског грба и други хералдички радови*, ур. А. Палавестра, 97-119, 175-189, 263-272, 285, 351-353, 361, 369-370, 373, 377. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Досије.
- Палавестра, А. 2006. *Београдски грбовник и илirsка хералдика*. Београд: Музеј примењене уметности.
- Пантић, М. 1968. "Мавро Орбин – живот и рад". У М. Орбин, *Краљевство Словена*, Ур. Ф. Баришић, Р. Самарцић и С. Ћирковић, XI – CVIII. Београд: Српска књижевна задруга.
- Radimsky, V. 1891. Podor gradine Tuhelja u Bosni. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* III-1: 53-54.
- Радић, Р. 2005. *Срби пре Адама и после њега* (друго, допуњено издање). Београд: Стубови културе.
- Радојчић, Н. 1940. О тобожњем словенском пореклу цара Јустинијана. *Глас САН* 184/93: 177-191.
- Rajić, Lj. 2007. "Gesta Danorum, skandinavski latinitet i istorija ideja". U *Antika i savremeni svet*. Zbornik radova, 289-307. Beograd: Društvo za antičke studije i Arhiv Srema.
- Rački, F. 1890. Stari grb bosanski. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* CI: 1-45.
- Руварац, И. 1890. О привилеђијама куће Охмучевића-Гргурића. *Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини* II-3: 263-267.

- Рудић, С. 2006. *Властела илирског грбовника*. Београд: Историјски институт.
- Самарцић, Д. 1983. *Војне заставе Срба до 1918*. Београд: Војни музеј.
- Самарцић, Р. 1968. "Краљевство Словена у развоју српске историографије". У *М. Орбин, Краљевство Словена*, Ур. Ф. Баришић, Р. Самарцић и С. Ћирковић, СХ – СХХХVI. Београд: Српска књижевна задруга.
- Самарцић, Р. 1993. "Срби у ратовима Турске до 1683". У *Историја српског народа III/1*, 117-424. Београд: Српска књижевна задруга.
- Solis, V. 1882. *Wapenbuchlein* (Nürnberg 1555). München: Georg Hirth.
- Соловјев, А. 1933. Постапак илирске хералдике и породица Охмућевић. *Гласник Скопског научног друштва XII*: 79-125
- Solovjev, A. 1954. Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n. s. IX: 96-103.
- Соловјев, А. 2000. *Историја српског грба и други хералдички радови*. Ур. Александар Палавестра. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Досије.
- Спасић, Д., А. Палавестра, Д. Мрђеновић 1991. *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*. (Друго допуњено и проширено издање). Београд: Бата.
- Томић, Ј. 1903. *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592-1614*. Земун: Задружна штампарија Живковића и Стојчића.
- Трајчић, С. 1954. Paliničev bosanski zbornik. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 1: 169 -187.
- Trigger, B. 1989. *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Truhelka, Č. 1889. Ко је био сликар Фojничког грбовника? *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* I-2: 86-91.
- Ћирковић, С. 1968. Почтени витез Прибислав Вукотић. *Зборник Филозофског факултета у Београду X-1* (Споменица Васе Чубриловића): 274-275.
- Ћирковић, С. 1982. "Допуне и објашњења". У *С. Новаковић, Историја и традиција*, ур. С. Ћирковић, 453-478. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ћоровић-Љубинковић, М. 1961. Одрас култа св. Стефана у српској средњовековној уметности. *Старинар* н.с. 12.
- Heyer von Rosenfeld, C. G. F. 1873. *Der Adel des Königreichs Dalmatien, J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. Nürnberg: Bauer und Raspe.
- Hobsbom, E. 2002. "Uvod: kako se tradicije izmišljaju". У *Izmišljanje tradicije*, ур. Е. Hobsbom и Т. Rejndžer, 5-25. Beograd: Biblioteka XX vek.

Aleksandar Palavestra

The Invention of Tradition: Illyrian Heraldry

The "Illyrian heraldry", as a phenomenon of the invented tradition, encompasses the rolls of arms - armorials, which appear in Dalmatia, Italy, Spain and Austria at the end of the XVI and beginning of the XVII century. These

armorials contained Serbian and other southern Slav monarchic, territorial and family coats of arms. The authenticity, heraldic sources and origins of these armorials are extremely complex problems that can be traced back to the medieval heraldic heritage of the Serbs, on the one hand, and reveal the intricate web of political circumstances in the XVI and XVII centuries. Illyrian heraldry is also closely linked to the personal and political ambitions of the Spanish admiral, Don Pedro Ohmučević Grgurić, from Slano near Dubrovnik. One cannot, however, link the entire Illyrian heraldry movement only to the daring ambitions of Petar Ohmučević Grgurić. In the XVI and XVII centuries historical constructions, inspired for the most part by sincere Slav patriotism, emerged that proved the unity of the Illyrians and the Slavs, revealed the alleged Slav origins of famous figures (Alexander the Great, Justinian), or simply extolled the splendor and magnitude of a lost Slav kingdom, that could be restored again. Much as it was developing within the spiritual scope of the Catholic church, this "Slovine" movement found its historical basis in the medieval statehood of Serbia and Bosnia, particularly in the powerful empire of Stephan Dushan (1331-55), in the Serbian potentates, heroes, their glitter and opulence, which used to glorify the Slav world. Since the XVII century till today, despite their doubtful authenticity, the Illyrian armorials have been considered important genealogical and heraldic documents. Many families relied on the information in Illyrian heraldic collections when claiming their true, or, more often purported, ancient hereditary rights, titles and lands. The Illyrian armorials were transcribed and reprinted in books that were important for the national identity of the southern Slav peoples, such as Orbini's *Kingdom of the Slavs* (1601), *Stemmatographia or the Drawing, Description and Renewal of Illyrian Coats of Arms* by Pavao Riter Vitezović, published in Vienna in 1701, and *Stemmatographia* by Hristifor Žefarović, published in 1741. After the liberation of Serbia and Montenegro from the Turks, heraldry was granted official sanction, and the coats of arms are based on the tradition preserved in Illyrian heraldry.

Key words: Invention of tradition, Illyrian heraldry, armorials, medieval heritage, national mythology.

Aleksandar Palavestra

L'invention de la tradition: l'héraldique ilyrienne

L'"héraldique ilyrienne", en tant que phénomène de tradition inventé, englobe les registres manuscrits d'armoiries – les armoriaux, qui sont apparus sur le littoral Adriatique, en Italie, en Espagne et en Autriche vers la fin du

XVI et au début du XVII siècle. Ces armoriaux contiennent des armoiries dynastiques, terriennes et familiales serbes et sud-slaves. L'héraldique illyrienne est due aux ambitions personnelles et politiques de l'amiral espagnol don Pedro Ohmučević Grgurić, mais également aux constructions historiques qui au XVI et XVII siècles démontraient l'unité des Illyriens et des Slaves et dévoilaient l'origine prétendument slave des personnages illustres de l'Antiquité. De même, les récits épiques sur l'empire puissant de Dušan, les seigneurs serbes, les héros, la gloire et la richesse du monde slave d'autrefois, ont été utilisés pour servir de base à cette tradition inventée de l'héraldique illyrienne. Les armoiries des armoriaux illyriens ont plus tard souvent été copiées et rééditées, et c'est pourquoi elles sont d'une importance primordiale pour la formation de la symbolique nationale et étatique des peuples sud-slaves.

Mots-clés: tradition inventée, héraldique illyrienne, armoriaux, héritage médiéval, mythologie nationale

Примљено 9.04.2010

Прихваћено 13.04.2010